

<https://doi.org/10.26881/rgtn.2025.07>

ZBIGNIEW CYWIŃSKI

Honorowy Profesor Politechniki Gdańskiej

EWA MARIA KIDO

Tokyo City University

ŚLADAMI MIĘDZYWOJENNEGO BUDOWNICTWA KOMUNALNEGO W GDAŃSKU

Wprowadzenie

Gdy po I wojnie światowej stawiano w II Rzeczypospolitej pierwsze kroki w dziedzinie nowoczesnego budownictwa komunalnego, głównie mieszkaniowego, prowadzono też podobną działalność w Gdańsku (*Akcja budowlano-mieszkaniowa...*, 1931). Niniejszy artykuł przybliży na kilku przykładach te gdańskie działania we Wrzeszczu do roku 1931, zestawiając je zarazem z ich stanem w XXI w. Stan współczesny został udokumentowany fotograficznie za pomocą wizji lokalnej przeprowadzonej jeszcze w roku 2013 i uaktualnionej obecnie – w 2025.

Wspomniana inicjatywa została oparta na konkretnym planie zabudowy w Gdańsku, obejmującym głównie Wrzeszcz, ale też Oliwę i Sopot (il. 1). Uwzględnił on już wtedy dużo miejsca na tereny zielone. Finansowanie tego budownictwa bazowało na środkach publicznych, z których w latach 1920–1929 wybudowano ok. 6700 mieszkań; prawie połowa tej liczby przypadała na budownictwo spółdzielcze. Od roku 1926 istotną rolę odgrywali tu przedsiębiorcy (dziś deweloperzy), którzy w sumie wybudowali ok. 1800 mieszkań – o 500 więcej niż gminy. Akcją tą kierował Państwowy Urząd Budowlany Wolnego Miasta Gdańska, który miał decydujący głos przy podziale kredytów oraz w kwestii wielkości i jakości powstających mieszkań. W tym czasie 95% wszystkich tych lokali stanowiły jedno-, dwu- i trzypokojowe mieszkania z kuchnią i łazienką, 3,5% – podobne czteropokojowe, a 1,5% – pięciopokojowe i większe. Pod koniec tego okresu, ze względu na rosnące czynsze, zamierzano budować w większości małe mieszkania – jednopokojowe z wnęką kuchenną, ale nie wyszło to poza fazę planowania. Nakłady budowlane były pokrywane z podatku mieszkaniowego,

stanowiącego 30% komornego. Wysokość udzielanych wówczas kredytów dochodziła do 90% kosztu budowy łącznie z gruntem, a termin spłaty był równy 50 lat. W ten sposób spłaty zaciągniętych długów wynosiły 3% rocznie.

Gdy współautor tego artykułu rozpoczynał swe studia, trafił chciał, że zamieszkał na stacji we Wrzeszczu przy dzisiejszej ul. Chrobrego, w małej izbie takiego trzypokojowego mieszkania. Głównym lokatorem był polski kolejarz, który uprawiał ten zawód także w okresie Wolnego Miasta Gdańska; w czasie wojny zaś został z mieszkania usunięty. Miejsce zamieszkania autora sprawiło, że można powiedzieć, iż fizycznie doświadczał on – poprzez codzienność swego ówczesnego bytowania – opisywanej przestrzeni w artykule.

Zastosowana szata graficzna artykułu jest nietypowa. Większość ilustracji jest dwuczłonowa – zawiera rysunki zaczerpnięte z pracy *Akcja budowlano-mieszkaniowa we Wrzeszczu (Langfuhr) i Schidlitz (1931)* i zdjęcia wykonane w roku 2013 lub 2025 (umieszczone obok siebie).

Il. 1. Wrzeszcz, Oliwa i Sopot – międzywojenny plan zabudowy

Źródło: *Bebauungsplan für das Gebiet Langfuhr-Oliwa-Zoppot*, Bearb. Althoff, Fehlhaber, Hell, Danzig [ok. 1930] (Rembarz, 2009, s. 72).

Przykłady

A teraz wypada przejść do spojrzenia na budownictwo z przedmiotowej pozycji jego trwania i przemijania – zarówno do roku 2013, jak też do późniejszego roku 2025. Najpierw należy zauważyć, że przy rozważaniu tej kwestii dużą pomocą mogą tu być dwa specjalnie ukierunkowane albumy: pierwszy zatytułowany *Wrzeszcz Fortuny i Tuska* (2002), drugi zaś pod redakcją Szymańskiego, Barylewskiej-Szymańskiej i Urbana *Gdańsk in aerial photography from the interwar period. From the collections of the Herder Institute Marburg* (2010). W niniejszej pracy skupiono się na Wrzeszczu – ważnej dzielnicy Gdańska, zawierającej też akcenty rodzime związane z działalnością w tym miejscu międzywojennej mniejszości polskiej (Polenhof – Polski Dwór).

Na ilustracjach 2A i B widnieje skrzyżowanie dzisiejszej Al. Legionów (dawnej Heeresanger) z ul. Tadeusza Kościuszki (dawną Ringstrasse, później: Magdeburger Strasse). Niedaleko stąd znajdował się wymieniony Polenhof, który zajmował obszar obejmujący m.in. polską parafię i kościół św. Stanisława, polski Klub Sportowy „Gedania” i Polski Dom Studencki „Bratniak” (Fortuna i Tusk, 2002, s. 148–149; Szymański, 2010, s. 65). Te polskie akcenty nie są przedmiotem szczegółowych rozważań, ponieważ nie ma ich w analizowanej pracy *Akcja budowlano-mieszkaniowa we Wrzeszczu (Langfuhr) i Schidlitz* (1931). Trzeba przypomnieć, że zbudowane wtedy we Wrzeszczu budynki należą dziś zwykle do wspólnot mieszkaniowych lub stały się własnością lokatorów.

Na ilustracji 3A jest widoczny podłużny wgląd w dzisiejszą ul. Tadeusza Kościuszki prowadzącą w kierunku kratowniczowego wiaduktu biegnącego – teraz już w znacznie unowocześnionej formie – nad linią kolejową Gdańsk–Gdynia. Ulica ta stanowiła przed wojną naturalną arterię oddzielającą urbanistyczną tkankę miasta od wojskowego placu ćwiczeń, przekształconego później w Port Lotniczy Gdańsk–Wrzeszcz (1919–1974).

Ilustracje 2A i 3A znajdują wcześniejsze ogólniejsze odwzorowanie w *Gdańsk in aerial photography from the interwar period...* (Szymański, 2010, s. 64–65). Wszystkie te miejsca są też udokumentowane w cytowanym wydawnictwie *Wrzeszcz* (Fortuna i Tusk, 2002, s. 147–148).

Wstępne porównanie podobieństw do przedwojennych oryginałów i odchyłeń od nich pozostawia się na razie czytelnikowi (il. 2A, B; 3A, B, 4A, B). Ich głębsza analiza została dokonana później – w części z omówieniem zestawionych tu rysunków z odpowiednimi zdjęciami.

Il. 2A, B. Skrzyżowanie Al. Legionów i ul. Kościuszki; A. Ujęcie z 1931 r.; B. Ujęcie z 2013 r.
 Źródło: (*Akcja budowlano-mieszkaniowa...*, 1931) i zbiory Autorów.

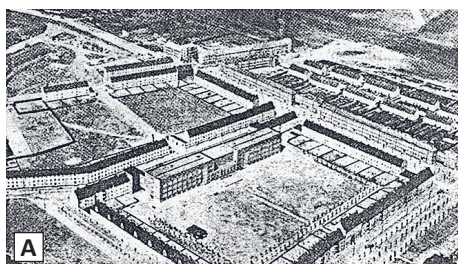

Il. 3A, B. Spojrzenie od skrzyżowania Al. Legionów i ul. Kościuszki wzdłuż ulicy Kościuszki;
 A. Ujęcie z 1931 r.; B. Ujęcie z 2013 r.
 Źródło: (*Akcja budowlano-mieszkaniowa...*, 1931) i zbiory Autorów.

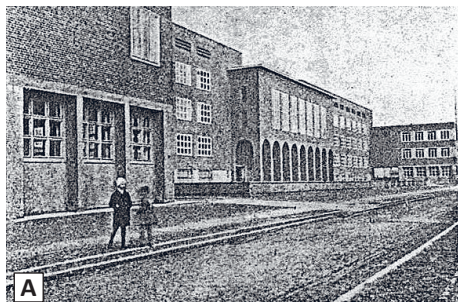
Il. 4A, B. Skrzyżowanie Al. Legionów i ul. Kościuszki – ujęcie powtórzone w 2025 r.
 Źródło: Zbiory Autorów.

Kolejnym omawianym obiektem jest dawna Szkoła im. Pestalozziego (Szymański, 2010, s. 144, 148). Dziś budynek ten świadczy o trwałości konstrukcji (il. 5A, B). Na ilustracji 5A widnieją budynek i jego przyległości przedstawione rysunkowo z lotu ptaka, a ilustracja 5B zawiera zdjęcie jego frontowej elewacji, wykonane w roku 2025. Budynek ten został wzniesiony przed wojną w Wolnym Mieście Gdańsku (1929). Podobne, bardzo dobre ujęcia fotograficzne tego miejsca można znaleźć we wspomnianych już wydawnictwach (Fortuna i Tusk, 2002, s. 147; Szymański, 2010, s. 58–60). Dzisiaj budynek ten mieści dwa licea ogólnokształcące: II LO im. dr. Władysława Pniewskiego i XIX LO im. Mariana Mokwy. Wejścia do obu liceów znajdują się pod widocznymi na ilustracjach 5B i 6B arkadami.

Il. 5A. Widok z lotu ptaka na obszar Szkoły im. Pestalozziego (1931); B. Jej obecny front (2025)

Źródło: (*Akcja budowlano-mieszkaniowa...*, 1931) i zbiory Autorów.

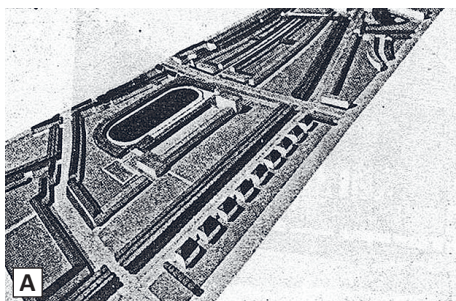

Il. 6A. Dawny wygląd Szkoły im. Pestalozziego we Wrzeszczu (1931); B. Stan obecny budynku szkolnego (2025)

Źródło: (*Akcja budowlano-mieszkaniowa...*, 1931) i zbiory Autorów.

Następne ilustracje 7A i B przenoszą nas w rejon ul. Hallera (ówczesnej Ostseestrasse), gdzie do dziś istnieje budynek dawnej szkoły Heleny Lange, a także – szereg bliźniaczych domów łączonych pojedynczymi ścianami z półkolistymi w nich prześwitami. W wymienionym budynku już od wczesnych lat powojennych znajduje się Wydział Farmaceutyczny dzisiejszego Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego

(GUMed). Warto przywołać też zdjęcia zawarte w cytowanych wcześniej wydawnictwach (Fortuna i Tusk, 2002, s. 120, 125; Szymański, 2010, s. 64–65). Współautor ze wzruszeniem wspomina swoje rozgrywane w tamtejszej sali sportowej mecze koszykówki, w których brał udział za czasów studenckich.

Il. 7. A, B. Obszar dawnej szkoły Heleny Lange i szereg domów przy ul. Hallera; A. Perspektywa lotu ptaka (1931); B. widok od strony ul. Hallera (2013)

Źródło: (*Akcja budowlano-mieszkaniowa...*, 1931) i zbiory Autorów.

Na ilustracji 7A przedstawiono rysunek pochodzący z artykułu *Akcja budowlano-mieszkaniowa we Wrzeszczu (Langfuhr) i Schidlitz* (1931) – ukazuje on ten obszar z lotu ptaka, a na zdjęciu 7B został udokumentowany stan w roku 2013 owego szeregu domów widziany od strony ulicy Hallera. Na ilustracjach 8A, B widać rysunek otworu bramnego i inny fragment domów. Ponieważ w artykule *Akcja budowlano-mieszkaniowa...* nie było rysunku oryginalnego – zamieszczono podobny, właściwy dla innego miejsca. Uczyniono to w celu podkreślenia dość częstego stosowania tych rozwiązań w przedwojennym budownictwie mieszkalnym Gdańska. Ilustracje 9A, B prezentują te domy w roku 2025, a na ilustracjach 10A i B został przedstawiony dawniejszy i obecny widok budynku Wydziału Farmaceutycznego GUMed.

Il. 8. A, B. Fragment domów połączonych ścianą ze wspólnym otworem bramnym; A. Stan z 1931 r.; B. Stan z 2013 r.

Źródło: (*Akcja budowlano-mieszkaniowa...*, 1931) i zbiory Autorów.

Il. 9. A, B. Szereg domów od strony ul. Hallera – ujęcie powtórzone w 2025 r.
Źródło: Zbiory Autorów.

Il. 10. A. Szkoła Heleny Lange (1931); B. Wydział Farmaceutyczny GUMed (2013)
Źródło: *(Akcja budowlano-mieszkaniowa..., 1931)* i zbiory Autorów.

Kolejne ilustracje 11–13 obrazują przedwojenny ciąg budynków przy ówczesnej Posadowskyweg – dziś ul. Kochanowskiego we Wrzeszczu, w pobliżu kliniki położni-
czej. Ciąg ten stanowił pierwotnie tzw. dom rentierski; obecnie są tu lokale mieszkalne.
Z zestawionych zdjęć wynika, że po wojnie dobudowano tu na poddaszach dodatkowe
lokalne mieszkalne.

Il. 11.A, B. Ciąg budynków przy ul. Kochanowskiego – widok od czola; A. Stan z 1931 r.; B. Stan z 2013 r.

Źródło: (*Akcja budowlano-mieszkaniowa...*, 1931) i zbiory Autorów.

Il. 12.A, B. Widok typowego frontu budynków przy ul. Kochanowskiego; A. Stan z 1931 r.; B. Stan z 2013 r.

Źródło: (*Akcja budowlano-mieszkaniowa...*, 1931) i zbiory Autorów.

Il. 13.A, B. Budynki przy ul. Kochanowskiego – ujęcie powtórzone w 2025 r.
Źródło: Zbiory Autorów.

Analiza

Ilustracja 1 świadczy o istnieniu w międzywojennym Gdańsku szczegółowego planu budownictwa, który zakładał we Wrzeszczu likwidację lotniska i zabudowę obszaru dolnego tarasu aż do Sopotu. Jak wiadomo, zamierzenia te zostały zrealizowane dopiero po wojnie, ale już w odmienny od zakładanego planu sposób. Wcześniej we Wrzeszczu zanalizowano istotną część zamierzeń mieszkaniowych – do granicy z lotniskiem, na co wskazuje ilustracja 1.

Ilustracje 2A, B i 3A, B ukazują skrzyżowanie ulic, z których jedna – Al. Legionów – prowadzi do zabudowanego dziś terenu byłego lotniska. Badając obie ilustracje dokładniej, można dostrzec, że widoczny na zdjęciu budynek narożny (z charakterystycznym elementem zawieszonym) różni się od rysunków pochodzących z *Akcji budowlano-mieszkaniowej...* (1931). Wypada założyć, że ten pokazany na ilustracji 2A (otynkowany) został błędnie przywołany – zapewne jako inny wariant. Zestawienie obrazów budynków, widocznych też na ilustracjach 4A, B, wskazuje, że po wojnie – w obustronnym szeregu budynków przy ul. Kościuszki – wybudowano dodatkowe lokale mieszkalne na poddaszach. Mury ceglane wszystkich tych budynków nadal są w dobrym stanie, ale na narożnym były umieszczone w roku 2013 brzydkie wielkopowierzchniowe reklamy; dokumentacja fotograficzna z 2025 r. pokazuje, że zostały one usunięte.

Na ilustracjach 5A, B i 6A, B przedstawiono bardzo interesujący budynek szkoły, który już wcześniej został krótko omówiony. Należy tylko dodać, że rysunek z ilustracji 6A pochodzi również z *Akcji budowlano-mieszkaniowej...* (1931), a oba porównywane zdjęcia wykonano w roku 2025. Tych z roku 2013 nie zamieszczano, ponieważ w tym czasie stan tego budynku nie uległ większej zmianie. Z zestawionych zdjęć wynika wyraźnie, że bardzo dobrze przetrwał on około stuletnią próbę czasu i prezentuje się doskonale; zawdzięcza to prawdopodobnie obmurowaniu ścian trwałą cegłą licówką.

Na zdjęciach ilustracji 7A, B–9A, B widoczna jest ułożona po wojnie na ulicy Hallera dwutorowa linia tramwajowa. Można też zauważyć, że do roku 2013 większość domów wykazywała pewne zaniedbania, m.in. przejawiające się w stanie tynków zewnętrznych. Wynikało to zapewne ze zróżnicowania własnościowego w obrębie pojedynczych domów. Można zauważyć na ilustracji 9, że do roku 2025 w dużej części udało się odnowić te budynki.

Na ilustracjach 10A, B widać wyniesiony ponad przyległą zabudowę trzon budynku dzisiejszego Wydziału Farmaceutycznego GUMed – z wyraźnym nawiązaniem do przedstawionego na rysunku projektu dawnej szkoły Heleny Lange. Wykonane w roku 2025 zdjęcia tego kompleksu nie wykazują różnic w porównaniu z tymi z roku 2013 i dlatego te pierwsze zostały tu pominięte.

Pokazany na ilustracjach 11A, B–13A, B przykład dawnego domu rentierskiego wskazuje, że po wojnie, w przedziale lat 2013–2025 dokonano znacznego uporządkowania i ogrodzenia terenu sąsiadującego z tym budynkiem. Dostęp do domu jest teraz ograniczony i pewnie dlatego usunięto z naroża budynku skrzynkę pocztową, widoczną na zdjęciach z roku 2013. O powojennej zabudowie poddasza tego domu wspomniano już wcześniej.

Należy zaznaczyć, że prace nad niniejszym artykułem rozpoczęto jeszcze w roku 2013, lecz różne okoliczności wymusiły ich czasowe zawieszenie. Teraz w roku 2025 udało się do nich powrócić. Powtórzenie wykonania dokumentacji fotograficznej udowodniło, że warto powracać do poprzednich wersji i porównać fotografie z różnych okresów, ponieważ mogą ukazywać ewolucję krajobrazu architektonicznego.

Uwagi końcowe

Jakkolwiek budownictwo i architektura już w przeszłości były w „Roczniku Gdańskim” przedmiotem analizy historycznej, np. w artykule (Barganowska-Olbryś i in., 2023), w niniejszym opracowaniu nie są analizowane kwestie polityczne, lecz skupiono się tylko na wyizolowanym odcinku czasowym, który sam w sobie może oddziaływać na wizualny odbiór budowli. W tej kwestii współautor podążył tu za wzorcem zastosowanym w przyczynku *Stare i nowe, czyli – śladami przeszłości* (Cywiński, 2006), gdzie porównano widoki na fotografiach z Krynicy – wykonane w sierpniu 1939 i we wrześniu 2006 r. W artykule tym można przeczytać, że:

wtedy wezbrała we mnie ciekawość, czy miejsca pokazane na starych fotografiach można dziś zidentyfikować [...]. Przywołując tu czasy dawne i obecne, a więc stare i nowe, chciałem podkreślić wagę upływającego w naszym życiu czasu, co – na krótką metę – jest słabo dostrzegalne i dopiero w dłuższej perspektywie staje się wyraźniej widoczne. Równocześnie, pragnąłem zaakcentować możliwość wystąpienia w życiu każdego z nas – nagłych i gwałtownych zmian, jakie mogą się pojawić w stosunkowo krótkim czasie. Nikt nie powinien mieć pewności, że jego aktualna stabilizacja trwać będzie bez żadnych wstrząsów „wiecznie”.

Każdy z nas reprezentuje sobą pewien zrównoważony układ, który może być w każdej chwili zachwiany (Cywiński, 2006, s. 41–42).

To samo dotyczy naszego otoczenia. Przekonano się o tym już 3 września 1939 r., gdy po wybuchu wojny trzeba było uczestnikom tych zdarzeń – aby uchronić się przed Niemcami – udać się na wschód kraju. Podobne odczucia mieli zapewne niemieccy Gdańszczanie na początku roku 1945, wyjeżdżając na zachód.

A więc *tempora mutantur sed nos mutamur in illis* (czasy się zmieniają, a my zmieniamy się wraz z nimi). W niniejszym artykule spróbowano te prawdy zgłębić – nie tylko w aspekcie samych wizualnych zmian materii, ale także ducha kilku charakterystycznych miejsc we Wrzeszczu.

Bibliografia

- Akcja budowlano-mieszkaniowa we Wrzeszczu (Langfuhr) i Schidlitz. (1931). *Architektura i Budownictwo*, 7(11), 399–405.
- Barganowska-Olbryś, M., Gondek, B. i Kozłowski, M. (2023). Architektura niechciana w Powiecie Gdańskim i Pruszcze Gdańskim w latach 1920–1956. *Rocznik Gdański*, 83, 131–149.
- Cywiński, Z. (2006). Stare i nowe, czyli – śladami przeszłości. *Pismo PG*, 9(121), 41–42.
- Fortuna, G. i Tusk, D. (2002). *Wrzeszcz*. Millenium Media.
- Rembarz, G. (2009). Proces reurbanizacji wielkich osiedli na przykładach z Gdańska. *Urbanistyka. Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe*, 14, 69–84.
- Szymański, W., Barylewska-Szymańska, E. i Urban, T. (Eds.) (2010), *Gdańsk in aerial photography from the interwar period. From the collections of the Herder Institute Marburg*, Herder Institut, Marburg–Wydawnictwo VIA NOVA.

Streszczenie

W artykule omówiono wybrane wizualizacje budownictwa komunalnego w przedwojennym Wolnym Mieście Gdańsku w dzielnicy Wrzeszcz. Zestawiono je z tymi budynkami w roku 2013 i obecnie – w 2025 r., po stuletnim użytkowaniu. Zabiegi te skłoniły do rozważań natury filozoficznej, związanych z upływem czasu.

Słowa kluczowe: Gdańsk-Wrzeszcz, budownictwo komunalne, stan międzywojenny i współczesny, porównania wizualne, refleksje filozoficzne

Abstract

Following the Traces of the Interwar Municipal Constructions in Gdańsk

In this paper, selected visualizations of municipal buildings in the interwar Free City of Gdańsk are examined, with particular emphasis on the Wrzeszcz district. These visualisations have been compared with those made in 2025 and 2013, after a century of use. These reflections also give rise to certain philosophical considerations concerning the passage of time and its effects on buildings.

Keywords: Gdańsk-Wrzeszcz, examples of municipal constructions, interwar period and present state, visual comparisons, philosophical reflections